

El calendari dels brillants

JOAN JOSEP CARDONA I IVARS
jjcardona@wanadoo.es

Introducció

En temps l'economia d'aquesta comarca de La Marina Alta es basava en l'explotació de l'activitat agrària i ramadera. Sovint els conreus se supeditaven al millor o pitjor oratge que propiciaven l'èxit de les collites. D'aquesta forma el llaurador es veia obligat a l'observació dels senyals atmosfèrics que li anunciaven el canvi d'oratge amb una certa antelació. Això conformà una tradició que fou transmesa de pares a fills a l'hora de pervindre els canvis climàtics que permetien fer les feines agrícoles amb un bon signe per a que aquestes tingueren l'èxit que tots demanaven.

La saviesa d'aquestes observacions propicià la curiositat de diversos autors que tingueren amb l'il·lustre precedent de Lucreci el digníssim origen de destriar pel comportament de la natura els fenòmens atmosfèrics que esdevindrien a un determinat període evident realitat. La seua "*De rerum natura*", barrejada amb tot un seguici d'autors de diversa experiència, originà en segles posteriors la profusió de fulls divulgatius on es tractava de posar a l'abast del lector un seguici de coneixements pràctics relacionats amb els canvis que la natura experimenta al llarg de l'any, i als quals s'afegia el calendari i sants de cada dia. L'èxit que assoliren donaren peu a diverses iniciatives que feren aplegar a mans del públic uns excel·lents productes que ajudaren a propagar, en molts casos, coneixements científics que d'altra forma no s'haveren acceptat amb tant entusiasme ni amb tanta fe.

I Definició

La Gran Enciclopèdia Catalana els coneix com "*Calendari acompanyat de dades astronòmiques, pronòstics meteorològics i dates de les festes i fires, així com sovint de treballs de creació en prosa i en vers*".

Pel comú és un fullet de proporcions en quart d'unes mides que no ultrapassen els 15 x 21 els de format gran i de 10, 5 x 14, 5 els més menuts, impresos habitualment sobre paper de baixa qualitat i un disseny gràfic molt elemental. Els vells almanacs del segle XIX empen, en alguns casos, papers de pasta de drap, i amb un cert gust per la tipografia, però en general, donat el tipus de lector a què anava dirigit, es confeccionava amb materials reprogràfics de cost econòmic per aconseguir uns preus populars i alhora rendibles per a l'editor. La majoria dels exemplars primitius porten escassa aportació il·lustrativa llevat de les imatges del sol i la lluna.

II Història

Si bé en l'antiguitat es coneixien els "Llunaris", nom que impròpiament han portat alguns de més moderns, fou en la difusió de la impremta quan comença la varietat de producció i el seu coneixement. El 1485 aparegué a Barcelona el "Llunari" de Bernat de Granollachs. El 1553 s'editava a València el "Lunario o repertorio de los tiempos" editat en castellà per Victoriano Zaragozano i en català a Barcelona el 1557, i que subjecte a moltes refundicions acabava editant-se a Zaragoza a càrrec de Mariano del Castillo i prenent definitivament el nom del popular "Calendario Zaragozano". Però serà el segle XIX el moment de la màxima producció del gènere amb l'eclosió de capçaleres tan celebrades com el "Calendario profético popular, ilustrado y progresivo para el Reino de Valencia" de Mariano Cabrerizo, popularment conegut per "Pata de Cabra", amb una amplíssima difusió. Però aquest tingué un molt digne precursor amb el "El Non Plus Ultra del Lunario y pronóstico perpétuo general" de Jerónimo Cortés editat en l'any 1713, amb moltes i variades notícies i amb un sentit modern i divulgatiu de les ciències en general.

La moda de l'almanac propicià la naixença de capçaleres tan il·lustres com "El calendari del pagès", fundat el 1856 per l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i a imitació seua el "Calendari dels Pagesos" i el "Calendario de Fray Pedro ermitaño de los Pirineos", dirigit per Estanislau Tomás i Morera i distribuït per la Societat General Espanyola de Llibreria. A l'àrea valenciana tenim, des de 1873 el "Calendari del Profeta" produït a Alcoi per Gosálbez Botí, que imprés per Gráficas El Cid, es coneix a terres de La Marina, com "L'alcoianet".

Una derivació més pretensiosa dels almanacs foren els almanacs literaris. Aquestes publicacions contaven amb la col·laboració de molts bons il·lustradors i autors literaris del moment, i que sense deixar les normes habituals dels antics llunaris oferien un recull molt escollit de bona producció literària. Molts foren un apèndix de publicacions diàries o el resum anual de diverses societats. Destacaren al segle XIX l'"Almanac Balear", el "Calendari Català" creat per Francesc Pelagi, el "Lo Rat Penat" de Constantí Llombart, l'"Almanac modernista" d'Alcover i el "Almanaque de Las Provincias" del diari d'eixe nom. Sense continuïtat han anat eixint en diverses ocasions altres tipus de calendaris editats per marques comercials com "Almanaque Bayer", "Almanaque-anuario del Nitrato de Chile" i en l'any 1989, celebració del 750 aniversari del Regne de València, el dirigit per Alfons Llorens en 1989.

En l'actualitat apareixen altres tipus d'almanacs que seguint la tradició donen altres i diferents serveis com pot ser el "*Calendario de la Agricultura Biológico-dinámica*" dels alemanys Maria i Mathisa Thun, editat a l'estat espanyol per l'Editorial Rudolf Steiner el "*Calendario Litúrgico*" del Centre Pastoral Litúrgic de Catalunya i la típica "*Gallofa*" de la diòcesi de València. Al món anglosaxó té molt de renom el "*The Witches Almanac*" (Calendari de les bruixes) a Tiverton, Rhode Island, (Estats Units), amb una tirada molt important i amb gran influència entre els seus nombrosos lectors. En ocasions han aparegut espurnes sense continuïtat com han estat els diferents almanacs sicalíptics o els de caire polític com el "*Calendario de la Regeneración*".

En plenitud de la seua expansió i a banda dels ja esmentats de "*Calendario Zaragozano*", "*Calendari dels Pagesos*", i "*El profeta*", trobarem en tiratge en català a més del "*Calendari dels Pagesos*" el "*Calendari Porrerenc*" editat a Porreras (Mallorca), i que anima Joan Barceló, el "*Calendari Balear*", "*El Pitiús*" i el "*Calendari Cerdà*", de l'Institut d'Estudis Ceretans a més dels "*Calendari dels Brillants*" i "*El Brillantel*" creats des de 1987 a La Marina Alta i amb un radi d'acció que abasta tot el País Valencià. I, amb edició de molts milers d'exemplars figura en primer lloc "*A Borda d'aqua*" en llengua portuguesa i fins fa pocs anys encara es venia als tenderols de les fires gallegues el divertit "*O verdadeiro mentireiro*".

Cal parar esment amb una raresa que edita, en la més estricta intimitat i tan sols per a ús familiar el que elabora Vicent Mahiques Roig, sota el títol de "*Calendari de Migjorn*", treball que no ultrapassa els deu exemplars, que a més són numerats, sota la quimèrica inspiració del personatge il·lusori d'en Bonaventura Baidal, també esforçat patriota, mestre d'ofici i aficionat, com ell diu "a les coses inútils", raresa que fins al moment és ja el tercer any que veu la llum.

III Característiques

Pel comú un almanac es compona de les següents seccions fixes:

- 1- Pronòstic de l'any a esdevenir. Habitualment fet en vers.
- 2- Calendari-santoral amb llunari i horari de sol.
- 3- Efemèrides, cronologia, còmput eclesiàstics.
- 4- Dades astronòmiques.
- 5- Mercats, fires i festes

1.- Pronòstic de l'any

En aquesta secció l'autor sol basar-se per al seu pronòstic en la coneguda "*Roda del Prior*", nom amb el qual es defineix la popular "*Roda Perpètua*", que segons indica el "*Calendari dels Pagesos*", que l'inclou a la coberta, es deu al frare Domènec Varni, de Narni, publicada després per Miquel Agustí, prior del Temple de Perpinyà. En síntesi ve a ser una roda on apareixen els signes zodiacals i els planetes així com un llistat d'anys que el lector pot anar seguint fàcilment amb caselles que indiquen els anys fèrtils, molt fèrtils o estèrils segons la posició final de la recerca amb plena coincidència d'any, planeta i signe zodiacal. De semblant contingut a l'esmentada "*Roda*" són els pronòstics fets sobre el dia de la setmana en què entrara l'any, i ordenats per Leopold d'Àustria, emprant el significat que

poden donar les propietats astrals de Mart, el Sol, Venus, Mercuri i la Lluna. Els vells almanacs prenen molt seriosament els cicles astrals, i tot i que Jeroni Cortés adverteix que "*Astra movent homines, sed Deus astra movet*" no deixava de dedicar-li bona part dels seus escrits a divulgar l'influx que els astres podien tindre en l'economia i comportament dels humans. L'autor d'aquesta secció pren també informacions de les cases astrals i si és un bon pronosticador farà us de les posicions planetàries i zodiacals recolzant-se en els càlculs astronòmics que fan per un seguici d'anys diversos observatoris com el de San Fernando de Cadis o les més sofisticades "*Taules de la NASA*" amb una aproximació i exactitud acuradíssimes, taules que solen ser usades també pels confeccionadors de cartes astrals. L'estil literari que gastarà sol ser l'habitual de la octava poètica i amb una extensió lliure. Sol pronosticar el temps que farà, caràcter dels que naixeran en eixe període, collites, malifetes i successos més significats. Els antics pronosticadors sabien de la importància que donaven els lectors a aquestes informacions i procuraven esmerçar-se al màxim. Òbviament que els actuals pronosticadors fan d'aquesta secció més una creació literària que una ferma convicció pronosticadora. Pel contrari els vells i tradicionals pronosticadors no s'amagaven de fer uns relats farcits de cites erudites degudes a autors, hui per complet ignorats, però que a ells es mereixien tant de crèdit com profund respecte.

2.- *Calendari-santoral*

En aquesta part, el bon almanac es recrea en tots els temps de l'any litúrgic i senyala correctament totes les festes i el cicle a què corresponen. Al "*Calendari dels Brillants*" s'han recuperat les velles tradicions monàstiques incloent termes en desús com poden ser els diumenges de "*gaudete*", "*dominica in albis*", "*diumenge de quasimodo*", o festes oblidades com "*témpores de la O*", "*les santes creus*" els darrers dilluns i dimarts, el diumenge de pinyata (primer de quaresma) santoral per complet perdut com "*fešta dels xiquets del forn de Babilònia*", "*Santa Petronil·la*", "*Sant Maurici i la legió Thebea*", "*La porciúncula*". Marca correctament els temps forts com la Quaresma, la Pasqua o L'Advent. Els diumenges i festes les senyala amb la tradicional tinta vermella i les festes populars i no festives com Sant Vicent Ferrer, Sant Francesc, Les Ànimes, Sant Jaume, Sant Joan, etc. les grafia amb tinta blava i deixa els dies ordinaris en tinta negra. Sol també recordar dies marcats en la memòria popular com el "*segon dia de Pasqua*", "*dijous llarder*", "*el darrers dilluns i dimarts*", "*la benedicció dels termes*", etc.

Distingeix el calendari les fases de la lluna i li dona les tradicionals nomenclatures de vella, nova, el ple i creixent. Divideix el mes en dos fases de lluna i les recrea amb la típica fesomia de la D i la ©, així com la cara negra o blanca segons siga la lluna fosca o el pleniluni. Marcarà les eixides i ocàs, cosa que també ocorre amb el sol.

3.- *Efemèrides, cronologia i còmput eclesiàstics*

Les efemèrides solen circumscriure's al recordatori de les dades de fets importants per a l'àrea de distribució de l'almanac com poden ser la creació del regne o comunitat, carta pobla d'alguna localitat, etc. Alguns tractats solen incloure com efemèrides el temps de canvi d'estacions. Inclou l'any correcte en les versions cristiana, jueva i musulmana.

En els còmput eclesiàstics sol distingir els següents apartats:

- a) **Epacta:** l'epacta és el número de dies en què l'any solar excedeix a l'any lunar. Pot prendre qualsevol número dels valors compresos entre el 0 i el 29. Té relació amb la modificació feta del calendari julià al gregorià, i amb el precedent del conegut per "*cicle de Meton*", astrònom atenenc del segle V abans de Crist, en què intercalava a un seguici de 19 anys julians altres set mesos. Existeixen unes tabes conegudes per "*Bureau des longitudes*" que les calcula fins l'any 3300 per al sistema gregorià amb errors de càlcul perquè es fa sobre una lluna fictícia i pot oscil·lar entre u i dos dies de la fase vertadera. Al calendari gregorià s'utilitzen les epactes modificades. Les epactes serveixen també per a regular la festa de Pasqua.
- b) **Àureu:** està vinculat al darrer i es regula per un cicle lunar de 19 anys. Per a una millor interpretació alguns almanacs antics com el de Cortés inclouen una roda perpetua que en el cas d'eixa publicació començava en l'any 1738. Sol fer-se figurar als almanacs en numeració romana.
- c) **Cicle solar:** sol fer-se figurar en números romans i és una curiositat que serveix per configurar els calendaris que no segueixen la distinció gregoriana. Habitualment es fa usant unes tabes molt senzilles d'utilitzar.
- d) **Lletra dominical de lectures:** és el cicle de les lectures que ordinàriament es fan en les misses del ritu catòlic i senyalades al missal, al llibre de lectures i al breviari. Solen ser la A, B i C.
- e) **Indicció romana:** és el lloc que ocupa un any en un període de 15 anys. El procediment per trobar-lo consisteix a sumar al número de l'any de què es tracta la xifra 3, ja que l'any 3 (a.de.C.) li correspon en la indicció romana el número 1. Després es divideix aquesta suma per 15 i el residu expressa la indicció que correspon a eixe any.

4.- Dades astronòmiques

En aquesta informació se sol donar la situació geogràfica on es fa l'almanac, els eclipsis de l'any, la durada dels dies, el periheli i afeli (data de quan passarà la Terra més prop o més lluny del Sol), l'entrada de les estacions i els plenilunis. És habitual fer-ho a temps universal, és a dir el del meridià de Madrid, però el "*Calendari dels Brillants*" ho fa a temps real i de rellotge fent unes simples operacions aritmètiques seguint una fórmula habitual que han d'observar el que correspon al ja dit meridià de Madrid.

5.- Fires, festes i porrats

És una de les parts que en els calendaris antics es consultava més a sovint i perquè hi havia molts comerciants que acudien a vendre els productes a les fires. Així mateix els antics documents mercantils de les lletres de canvi es giraven a fires vista. Altres pagaments com els arrendaments, censals i crèdits hipotecaris es regulaven pels temps de fires o festivitats essent les més conegudes les fires de Tots Sants a casa nostra però pel general es seguia el patró castellà de les famosíssimes fires de Medina del Campo i Medina de Rioseco, que eren les que regulaven els que actualment coneixem per "*index de mercat*". A casa nostra les contractacions i pagaments s'adequaven a les fires de València, Xàtiva i Cocentaina. Oficis com els de ramaders també feien ús d'aquesta mesura de temps en llogar-se comunament a les festes de Sant Joan. Molts mercats, com el de la pansa es regulaven per les fires de Sant Miquel.

IV El pronòstic del temps

És costum que els almanacs pronostiquen, és clar que de forma empírica, el temps a fer a un any vista. Aquestes interpretacions se solen fer pel comú basant-se en el costum seguit per molts camperols. Alguns pronòstics són per a tot un any, però altres tan sols abracen un període que no va més enllà de set llunes. Els més comunament emprats són els següents:

Observació dels brillants d'agost

Hem observat que els primers dies d'agost solen tindre tendència a mantindre una meteorologia molt desigual. Segurament eixa situació climàtica ha estat sempre igual i d'alguna forma fou també observada pels antics. Joan Amades informa que a Mallorca en aquest temps de l'any la lluna regeix el curs de les pluges i que les tempestes es podien conjurar posant en lloc separat de la casa dues corbelles formant una creu. A casa nostra observarem en l'edat infantil aquest costum però tan sols utilitzant una rella de llaurar o un fes amb les puntes cap amunt.

Els brillants d'agost consisteix en l'observació del temps d'ençà que ix el sol fins el seu ocàs i anotar el tipus de vent, boires i qualsevol altre meteor. El mes es divideix en 24 dies de forma que el dia 1 correspondrà a agost, el 2 a setembre i així successivament fins aplegar al numero 12, això sol prendre el nom de les "*anades*". El dia 13 correspondrà al mes de juliol, el 14 amb el de juny i així seguint fins ajuntar-se amb el principi. Pren el nom de les "*tornades*". D'aquesta forma es podrà fer coincidir el mes que correspon a agost amb el dia 1 i el 24, setembre serà el 2 i el 23. Aquesta modalitat té unes altres diferenciacions perquè hi ha qui tan sols observa els 12 dies i entre ells diferencia el matí de la vesprada fent coincidir la primera quinzena del mes que correspon al matí i la segona que correspon a la vesprada. Aquesta forma de pronosticar es fa fent correspondre l'1 a gener i així successivament fins aplegar a desembre.

Les proves dels clafolls de ceba

Solen fer-se en la nit de Sant Joan i consisteix a col·locar sobre una post dotze cebes partides per la meitat procurant que tots els gallons tinguin la mateixa mida i consistència. Dins de cada clafoll es posarà una mida de sal de la que pot cabre en una cullereta de cafè menuda. El primer clafoll correspondrà a gener i així fins a desembre. Posades a la serena, però procurant que estiguen a cobert, del que pot servir l'andana d'una finestra o l'ull del riu rau es deixaran tota la nit. A la matinada es podrà observar com hi ha clafolls on la sal s'ha tornat aigua mentre que altra quedarà totalment seca. D'aquesta forma es podrà observar quin mes plourà i quin no, si ens fixem en l'ordre que guarden en la fila.

El vent de la nit de Sant Joan

Els antics de Benissa solien acudir al Pla dels Molins a vora la mitja nit i col·locats de gairó tenint al pont del Quisi a un costat i a l'altre la serra dels Murtalets encenien un misto o canelleta i observaven cap on bufava el vent. El que en eixe moment regnara continuaria fent-ho sis mesos més. Eixa prova era molt important perquè s'acostava el temps de la sega

dels cereals i calia saber si s'havia o no de començar a segar per por que un canvi de temps poguera fer malbé la collita.

Els brillants d'abril

No són massa comuns però a Benissa s'ha practicat en les partides de Pinos i Berdiola a tocar la serra de Bèrnia. Consisteix en l'observació del comportament que fa la primera lluna d'abril i segons ho faça serà el que regnarà a les set llunes següents.

Les llunes d'octubre

Té per naturalesa l'observació de l'oratge de la primera lluna que sol coincidir amb la festa de Sant Francesc i que incidirà amb totes les set següents. El refranyer popular, curiosament en castellà, arplega l'observació: "*la luna de octubre/siete descubrir*".

Prediccions a curt termini

Observacions zootènquies

L'Institut Nacional de Meteorologia edita cada any el seu anuari on deixa un apartat a les gràfiques que indiquen les observacions fetes per diversos col·laboradors distribuïts al llarg de la península ibèrica, que han recollit unes apreciacions en el comportament dels animals i de diversos vegetals que són uns indicadors importants per a determinar les variacions climàtiques. Habitualment se centren en les migracions de les orenetes i altres aus en estat de pas i en el regne vegetal l'estat de floració dels ametlers, la caiguda dels pàmpols o la maduració del blat. A casa nostra els bons observadors de l'oratge han emprat també diversos mètodes dels quals els més habituals són els següents:

El cant del còlbit

El còlbit és un ocell de la família dels túrdids. També és conegut per la còlbia, el nom científic del qual és "*saxicola oenanthe*". Pren també altres denominacions com la de còbit o cul-blanc i el d'oreneta de ribera. Aquest ocellet d'escassa presència física sol aparèixer per la nostra comarca a darrers de març i primers d'abril i un poc després de l'oreneta comuna. Sol tindre predilecció pels llocs ombriencs i curses d'aigua. El moment de moguda el precedeix amb una exaltació frenètica del seu cant i en plena benaurança primaveral prevenint la fi de les fredors hivernals i com a signe de bones collites.

El vol de l'abellerol

Aquesta au pertany a la família dels meròpids amb el nom científic de "*merops aplaster*". És de colors vius amb tonalitats blava, verda i groga amb un bec llarg i corbat. La seua presència és estacional i de març a agost. El niu el fa en ribassos i és molt poregós a la presència dels humans. Tanmateix és difícil de veure i quan es prodiga la seua presència anuncia invariablement temporal de pluja.